

RAQAMLARNING LINGVISTIK VA PRAGMATIK QARASHLARI HAQIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.12170173>

ADCHTI

Abdullayev S.Sh

Umumiy va qiyosiy tilshunoslik

kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Har qanday tilda raqamlar muhim o'rin tutadi. Ular har xil maqsadlarda – sana, miqdor, tartib, misollar kabilarni ifodalash uchun ishlatiladi. O'zbek tilida ish yuritish qoidalarida ham raqamlarning o'ri alohida e'tiborga loyiq.*

Mazkur maqola raqamlarning lingvistik-pragmatik xususiyatlariga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: *raqam, matn, yozuv, belgi, lingvistika, pragmatika, leksik muayyanlik, leksik birliklar.*

Аннотация: *Числа занимают важное место в любом языке. Они используются для различных целей – обозначения дат, количества, порядка, примеров и т.д. В узбекском языке роль чисел также заслуживает особого внимания в правилах ведения делопроизводства. Данная статья посвящена лингвистико-прагматическим характеристикам чисел.*

Ключевые слова: *число, текст, письмо, знак, лингвистика, прагматика, лексическая специфика, лексические единицы.*

Annotation: *Numbers hold an important place in any language. They are used for various purposes – to express dates, quantities, order, examples, and the like. The role of numbers is also particularly noteworthy in the rules of office management in the Uzbek language. This article is devoted to the linguistic and pragmatic characteristics of numbers.*

Key words: *number, text, letter, sign, linguistics, pragmatics, lexical specificity, lexical units.*

Raqamlar doimiy ravishda inson hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Tilning turli qirralari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamlar va sonlar bir tomondan predmet, voqea-hodisalarni ifodalasa, ikkinchi tomondan ularning miqdoriy, sifat, tartib xususiyatlarini ifodalaydi. Raqamlar butun inson hayotini qamrab olib, til sistemasining muhim qismini tashkil etadi. Raqamlar leksik muayyanlikka ega bo'lgan mustaqil leksik birliklar sifatida qaraladi.

Leksik muayyanlik shuni anglatadiki, raqamlar mustaqil ma'noga ega bo'lib, so'z sifatida shakllangan bo'ladi. Masalan, «bir», «ikki», «uch», «to'rt» kabi son-sifatlar alohida leksik birliklar sifatida tilimizda mavjud.

Raqamlarning leksik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Raqamlar boshqa soʻz turkumlariga kiruvchi leksik birliklarni hosil qiladi. Masalan, son-sifatlar («*ikkinchi*», «*mingta*»), son-ravishlar («*uchinchi marta*»), son-otlar («*yuzlik*», «*minglik*») va hokazo.

Raqamlar oʻzakka qoʻshilib, yangi soʻzlarni hosil qiladi. Masalan, «2-sinf», «5-qavat», «10 yillik» kabi.

Raqamlar sintagmatik aloqalarga kirishib, soʻz birikmalari tarkibida iştirak etadi. Masalan, «5 ta kitob», «2021-yil» va hokazo.

Shunday qilib, leksik yondashuvda raqamlar til sistemasining mustaqil, oʻziga xos xususiyatlarga ega boʻlgan leksik birliklaridan biri sifatida qaraladi. Ular nutqda turli grammatik funktsiyalarni bajarishi mumkin.

Raqamlar nutqda mustaqil soʻz sifatida qoʻllanadi. Buni quyidagi misollar orqali ham yaqqol koʻrish mumkin:

«Mening yillik maoshim 3 million soʻm»;

«Univermag 20-kunda ochiladi»;

«Siz 5-kursdamisiz?»;

«Ular 7 nafar odam edilar»;

«Soat 8:30 da uyga boraman».

Yuqoridagi misollardan koʻrinib turibdiki, «3 million», «20», «5», «7», «8:30» kabi raqamlar mustaqil soʻz sifatida qoʻllanib, gaplarda turli grammatik vazifalarni bajarmoqda. Ular son, tartib, miqdor maʼnolarini ifodalab, gapning boshqa aʼzolari bilan sintaktik aloqada boʻlmoqda.

Demak, raqamlar tilning asosiy leksik birliklaridan biri sifatida qaraladi va ular nutqda mustaqil soʻz vazifasini bajaradi. Bu ularning leksik muayyanlik xususiyatini aks ettiradi.

Raqamlar boshqa soʻz turkumlariga kiruvchi leksik birliklarni hosil qiladi. Quyida bu haqida batafsil toʻxtalib oʻtamiz:

Son-sifatlar:

«*ikkinchi*», «*beshinch*», «*mingta*» kabi son-sifatlar raqamlardan yasaladi.

Bu soʻzlar son maʼnosini ifodalab, sifat vazifasini bajaradi.

Son-ravishlar:

«*uchinchi marta*», «*yettinchi qator*» kabi son-ravishlar raqamlarning ravish yasovchi qoʻshimchalar bilan birikishidan hosil boʻladi.

Ular son maʼnosini ifodalab, ravish vazifasida qoʻllanadi.

Son-otlar:

«*yuzlik*», «*minglik*», «*millionlik*» kabi son-otlar raqamlardan yasaladi.

Bu soʻzlar miqdor maʼnosini anglatib, otlar sifatida qoʻllanadi.

Shuningdek, raqamlar boshqa soʻz turkumlariga ham asos boʻlishi mumkin.

Masalan, «2-sinf», «5-qavat», «10-yillik» kabi son-otlar ham raqamlarning qoʻshimchalar bilan birikishidan hosil boʻlgan.

Demak, raqamlar tilimizda boshqa soʻz turkumlariga oid leksik birliklarni yasash uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Bu ularning til sistemasidagi oʻrni va funksional xususiyatlarini aks ettiradi.

Raqamlar oʻzakka qoʻshilib, yangi soʻzlarni hosil qiladi. Buni quyidagi misollar orqali koʻrib chiqamiz:

«2-sinf» – bu raqam «2» va soʻz «sinf»ning birikishidan hosil boʻlgan yangi leksik birlik. U tartib son maʼnosini ifodalaydi.

«5-qavat» – bu raqam «5» va soʻz «qavat»ning birikishidan yasalgan. Bu ham tartib son maʼnosini anglatuvchi yangi soʻz.

«10-yillik» – bu raqam «10» va soʻz «yillik»ning qoʻshilishidan vujudga kelgan leksik birlik. U miqdor maʼnosini ifodalaydi.

Bunday tarzda raqamlar turli soʻz turkumlariga oid leksik birliklar bilan birikib, yangi soʻzlarni yasaydi. Bu yangi soʻzlar, odatda, son-otlar, son-sifatlar, son-ravishlar kabi soʻz turkumlarini hosil qiladi.

Raqamlar tilning leksik-semantik tizimida faol ishtirok etib, yangi soʻzlarning yasashida muhim rol oʻynaydi. Bu ularning leksik yondashuvdagi asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Raqamlar sintagmatik aloqalarga kirishib, soʻz birikmalari tarkibida ishtirok etadi. Masalan, «5 ta kitob», «2021-yil» va hokazo.

Raqamlar nutqda mustaqil soʻz sifatida qoʻllanishi bilan bir qatorda, boshqa soʻz turkumlari bilan birikib, turli xil soʻz birikmalarini hosil qiladi.

Masalan:

«5 ta kitob» – bu yerda «5» raqami «ta» soʻzi bilan birikib, miqdor maʼnosini ifodalovchi son-otni hosil qiladi.

«2021-yil» – bu yerda «2021» raqami «yil» soʻzi bilan birikib, yangi bir leksik birlikni – sana maʼnosini anglatuvchi soʻzni vujudga keltirgan.

«uchinchi marta» – bu yerda «uchinchi» raqami «marta» soʻzi bilan birikib, tartib sonini ifodalovchi son – ravishni hosil qilgan.

Demak, raqamlar sintagmatik aloqalarga kirishib, boshqa soʻz turkumlari bilan birikib, yangi leksik birliklarni yasaydi. Bu ularning til tizimidagi funksional xususiyatlarini aks ettiradi.

«5 kg olma»: Bu ifoda miqdor (5 kilogram)ni va narsa (olma)ni ifodalaydi. Bu kontekstda raqam (5) miqdorni belgilaydi va olma turi esa narsani koʻrsatadi. Bu mazmun amaliy va fizikaviy miqdorlarni ifodalaydi.

«5 million dollar»: Bu ifoda esa miqdorni (5 million) va pul birligini (dollar) ifodalaydi. Bu kontekstda raqam (5 million) pul miqdorini koʻrsatadi va «dollar» esa pul birligini belgilaydi. Bu mazmun moliyaviy miqdorlarni ifodalaydi.

Bu misollar mazmunning pragmatik tomonini koʻrsatadi – raqamlar oʻzlarini oʻz kontekstlarida olib kelgan maʼnolarni taʼkidlaydi va foydalanuvchilarga maʼlum bir

maqsadni yetkazishda yordamchi bo'ladi. Raqamlar mazmunni aniqroq ifodalash va ma'lumotlarni to'g'ri yetkazishda muhim ahamiyatga ega.

Hujjatlardagi raqamlarning to'g'ri yozilishi ularning tushunarli va aniq bo'lishini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida matn samaradorligini oshiradi.

Bundan tashqari, til birliklarining raqamiy xususiyatlari tilshunoslikda alohida o'rganiladi.

Shuningdek, raqamlar va sonlar predmet hamda voqea-hodisalarning miqdoriy, tartibiy va sifat xususiyatlarini ifodalaydi.

ADABIYOTLAR:

1.O'zbekiston Respublikasining "Davlat tillari to'g'risida"gi Qonuni (1989-yil 21-oktyabr).

2.Shoabdurahmonov Sh., Rustamov, A., Quronov M. O'zbek tilining izohli grammatikasi, 2010. – B. 45.

3.Mamajonov A. O'zbek tili pragmatikasi, 2015.

4.Usmanova D. O'zbek tili semantikasi, 2019.

5.Akbarova G. O'zbek tili morfologiyasi, 2020.

6.Sulaymonov Q. O'zbek tili leksikologiyasi, 2018.

7.Qosimova K. va boshqalar. O'zbek tilining o'qitish metodikasi, 2010.